

Help de *natuur* weer in zijn element te komen

Ontgroeien

De kunst om Groei én Krimp
weer in handen te krijgen én te houden
demografisch, economisch, ruimtelijk

Het is nu bijna twintig jaar geleden dat ons 'krimp-artikel' in de NRC verscheen: *Ga uit van krimpscenario's!* [1]. Maar dankzij immigratie en de sindsdien nog verder gestegen levensverwachting van de babyboomers groeit de omvang Nederlandse bevolking anno 1024 nog volop ondanks het nog immer verder dalende gemiddelde kindertal per vrouw, terwijl de beroepsbevolking dankzij een overvloedige economische groei juist een toenemende krapte kent. Ergo: er moeten keuzes gemaakt worden, naast economische ook sociale en ecologische keuzes, met alle ruimtelijke consequenties van dien. Om zo vooral de natuur te kunnen helpen weer in zijn element te komen.

KRIMP - die term gebruikten we toen met opzet voor het beoogde schok-effect. Nee mensen, niet groei van de omvang staat deze eeuw op de agenda van de bevolking, maar *KRIMP*. Het besef dat dit op ruimtelijk gebied goed kunnen uitpakken in een dicht bevolkt land als het onze maar zeker ook wereldwijd werkten we twee jaar later uit in de artikelen op deze website www.dubbelkrimp.nl, sinds december 2006 in de lucht. Teruggang in de omvang van de bevolking bood allerlei mogelijkheden om creatief mee te bewegen van de luimen van de rijzende zeespiegel - een thema dat in deze eeuw van klimaatverandering eveneens hoog op de agenda is komen te staan. Maar of een en ander werkelijk tot gunstige ontwikkelingen zou kunnen leiden hangt of van af van de bestaande economische orde die helaas vóór alles groei in het vaandel geeft staan, en dat zou weleens een lelijke streep door de rekening kunnen betekenen. Daarom werd dubbelkrimp in de daarop volgende jaren op de site verbreed tot *driedubbelkrimp*, waarbij economische krimp vóór alles als opgave werd gezien, een steeds urgenter wordende opgave omdat in en na de crisisjaren in de wereldeconomie tussen 2008 en 2012 als remedie voor de crisis juist economische groei als remedie des te feller wordt gepredikt. En als dan door extra economische groei de klimaatveranderingen zich ondanks inspanningen voor duurzame energiewinning toch verder zou doorzetten zouden op den duur ook allerlei klimaataanpassingsstrategieën als meebewegen met het water te kort kunnen gaan schieten. En zou het verlies aan biodiversiteit steeds moeilijker te keren zijn, met alle mogelijke fatale gevolgen voor het voortbestaan voor het leven op aarde.

Economische groei als panacee voor alle economische kwalen. Het is een idee dat alleen maar tot wasdom kan komen in een economische orde waarin winstmaximalisatie de doorslaggevende drijfveer vormt. Een waanidee inderdaad, maar dat helaas de hele planeet in zijn greep houdt, van het westerse neoliberale kapitalisme tot en met China's staatskapitalisme.

Als we dankzij de economische orde van het kapitalisme inderdaad veroordeeld zijn tot groei van niet alleen de economie maar óók van de demografie - ook het pleidooi voor demografische groei krijgt in deze door nationalisme geplaagde tijden helaas weer steeds meer aanhang -, heeft dat fatale gevolgen voor de toekomst van de planeet over de volle breedte. Het zou het doodvonnis betekenen voor al het broodnodige streven naar klimaatadaptatie, klimaatmitigatie en versterking van de biodiversiteit. Alle streven naar demografische en economische groei als 'groene' strategieën zullen op termijn daarom onvermijdelijk als fatale vlucht naar voren uitpakken. Toch is hier onze opgave dan *niet* alleen een strategie van louter krimp te ontwikkelen maar een strategie van groei én krimp - een en ander in een oprechte poging om zo de wereld gezond en wel weer in handen te kunnen krijgen én te houden. De overkoepelende opgave is dan een geheel nieuwe maatschappelijke en ruimtelijke orde te ontwikkelen, met demografie en economie als belangrijke parameters. Een orde waarin naast de ratio ook intuïtie en affectie een cruciale rol vervullen. In deze nieuwe strategie draait het niet meer om groei of krimp, om kille analyse of warme empathie, maar om **de kunst van het ontgroeien**.

>Het antropocentrisme voorbij

Een dergelijke zoektocht naar een nieuwe omgang met demografie, economie en ruimte behoeft allereerst een nieuw fundament. Als basisprincipe geldt daarbij het afscheid van het antropocentrisme. *Homo sapiens* is niet langer het centrum van, laat staan de baas over de natuur. De menselijke soort, is van nature al geneigd tot mateloosheid en overdaad, zeker de mannelijke exemplaren ervan. Deze neiging heeft de afgelopen eeuwen totalitaire en absolutistische vormen aangenomen, uitmondend in het streven naar een totale onderwerping van de natuur [2]. Inmiddels begint zowaar steeds breder het besef door te dringen dat we hierbij het voortbestaan van onze eigen soort op het spel zetten. Maar dat besef alléén is niet genoeg, want het wordt ingegeven door een nog veel te smalle, in wezen evenzeer crypto-antropocentristische motivatie. Een écht zuivere beweegreden dient zich te richten op het voortbestaan van het leven als zodanig, ook als de eigen soort onverhoopt uitsterft, de natuurkundige Hawking en de zoöloog Monbiot gedachtig [3].

>Dóór agrarische en industriële revoluties héén

Menigeen binnen de huidige 'ecologische beweging' heeft zich inmiddels danig de hersens gebroken over de vraag wanneer de 'ecologische zondeval' van *Homo Sapiens* heeft plaatsgegrepen: tijdens de kapitalistische industriële revolutie of bij de o zo koloniale 'ontdekking van Amerika'? De antropoloog David Graeber en de archeoloog David Wengrow - beiden min of meer anarchistisch geöriënteerd - zouden in hun geruchtmakende in 2021 verschenen studie "**The dawn of Everything**" hun historische ecologische 'zondeval' echter het liefst dateren ten tijde van wat sinds jaar en dag bekend staat als "De [eerste] agrarische revolutie" [die rond 10.000 jaar voor Christus in het Midden-Oosten begon] : "*Eens leefden mensen een gerieflijk leven, zichzelf in leven houdend dankzij de zegeningen van de natuur, maar toen maakten wij een noodlottige fout. Gelokt door het vooruitzicht van een nóg makkelijker leven - met een surplus aan luxe, de goden gelijk - voelden we ons gedwongen te gaan knoeien met de harmonieuze staat van de natuur en waarmee we onszelf onbewust in slaven veranderden.*" [4] In voorafgaande hoofdstukken maken de schrijvers aan de hand van tal van antropologische en archeologische onderzoeken duidelijk dat er geen onvermijdelijk noodzakelijk verband bestaat tussen landbouw en dat al ruim vóór de agrarische revolutie hoogwaardige - ook stedelijke - beschavingen en tal van sociale, vaak soms al behoorlijk gecompliceerde verbanden - van egalitair tot hiërarchisch - naast elkaar en elkaar afwisselend gedurende vele tienduizenden jaren hebben kunnen bestaan.

De agrarische revolutie en de technologische revoluties die in het kielzog daarvan volgden dwongen en verleidden tegelijk *homo sapiens*, eenmaal in het keurslijf van de agrarische revolutie gevangen geraakt steeds verder de grenzen van zijn economische exploitatiemogelijkheden van de natuur te verleggen, steeds tot aan de rand van het tot dan toe mogelijke. Lange golven in het klimaat, steeds enkele eeuwen beslaand, - de zogeheten *Kleine IJstijden* - bepaalden de agrarische conjunctuur en de daarmee parallel lopende bewegingen van groei en krimp van de bevolking. Een echt spectaculaire structurele doorbraak van de economische en demografische groei greep na een handelskapitalistische opmaat tussen 1500 en 1750, plaats bij de doorbraak naar het industriële kapitalisme. Economische en demografische conjunctuur kwamen in een veel sneller en nog veel dwingender ritme, de grootschalige toepassing van fossiele brandstoffen als energiebron leidde tot de klimaatverandering die heden ten dage een bedreiging vormt voor het leven op onze planeet.

>Groene Groei? Een dwaalspoor!

In neoliberale kringen wordt duurzaamheid louter als een technologische opgave beschouwd die zonder problemen te verenigen zou zijn met verdergaande economische groei. Maar als de huidige economie in het huidige driftige en vaak onvoorspelbare ritme, eigen aan het kapitalisme, doorzet is de kans heel groot dat de positieve milieueffecten als gevolg van maatregelen op het gebied van bijvoorbeeld duurzame energiewinning, teniet gedaan zullen worden. Een belangrijke oorzaak voor verder duurzaamheidsverlies is gelegen in de groei van de bevolking, een andere oorzaak is te vinden in oorlog. Beide maken het - zij het steeds maar tijdelijk - mogelijk de ondergang van het kapitalisme uit te stellen [5]. Bevolkingsgroei is daarbij op termijn een *conditio sine qua non* voor een op een op groei gerichte economische orde als het kapitalisme dat naar winstmaximalisatie streeft bij uitstek is. Dat verklaart het streven om heden ten dage weer aan actieve bevolkingspolitiek te gaan doen, vaak met de moed der wanhoop, met name in werelddelen waar demografische krimp zich echt aan het doorzetten is zoals met name China alsook ons eigen Europa [6]. En oorlog heeft in de geschiedenis van het kapitalisme steeds weer opnieuw heel goed gewerkt om de tendens tot daling van de winstvoet, eigen aan het kapitalisme, voor periodes een enkele decennia te kunnen doorbreken. Oorlog werkt dan als hefboom en motor voor fundamentele innovaties, onontbeerlijk om de productiviteit en daarmee de winsten voor langere tijd te kunnen opkrikken - dat zijn de lange opgaande conjunctuurgolven, te onderscheiden van de driftige kortermijn-golven van de conjunctuur die verband houden met specifieke praktische toepassingen van fundamentele innovaties. Oorlog en een daaruit voortvloeiende oorlogsindustrie was als innoverende factor was daarbij aanvankelijk een onbewust, onbedoeld bij-effect, maar werd gaandeweg bewust en systematisch ingezet als economische strategie voor technologische innovatie die ook gunstige toepassingsmogelijkheden bood voor de civiele industrie. Wie zei daar militair industrieel complex, Wright Mills en Eisenhower [7]? Wat een en ander voor effect heeft en nog zou kunnen hebben op natuur en planeet laat zich niet moeilijk raden: van de nog tamelijk 'domme' houwtizer *Dicke Bertha* in de Eerste Wereldoorlog via de ontwikkeling en uitbouw van hele series ABC-wapens en na de Tweede Wereldoorlog naar de hun digitale verfijningen tot en met *Artificial Intelligence* heden ten dage.

Het alternatief voor kapitalisme:

appels en peren - naar een duurzame democratische planeconomie van onderop

In het kapitalisme gaat het uiteindelijk niet om het spel maar om de -gelijksoortige - knikkers (als ruilmiddel: het geld) en dan natuurlijk vooral om de kwantiteit daarvan - die bepaalt het comfort, vrijheid en de status van de individuele eigenaar. In een ecologisch en sociaal duurzame

economie worden beslissingen over niet alleen kwantiteit maar vooral ook kwaliteit (appels en peren) genomen in democratisch overleg van onderop, waarin de werking van de markt op zijn minst dusdanig sterk wordt terug gedrongen om een te grote sociale ongelijkheid beslissend tegen te kunnen gaan. Winstmaximalisatie als motor die leidt tot voor economische groeiobsessie met succes blijvend te kunnen uitbannen. Een productiewijze die niet alleen in staat is om beslissingen te nemen om dingen te produceren maar ook dingen bewust NIET te produceren.

>Van Wüstungen en Verwantschaften:

bouwstenen voor een maatschappelijk duurzame demografie en ruimtelijke ordening

Dan gaat het om een mensheid die bereid en in staat is ook ruimtelijk, zowel geografisch als hydrografisch, te krimpen om zo de nodige ruimte te kunnen maken voor de natuur. Om afscheid te kunnen nemen van de demografische groeiobsessie. Een mensheid die de kunst verstaat om de eigen geliefde woonstee desnoods op te geven, de kunst verstaat zijn eigen *Wüstungen* [8] niet alleen te ontwerpen maar ook daadwerkelijk uit te voeren, een en ander als eerbetoon voor de nomade in ons. Een ander veronderstelt dan wel een maatschappij waarin meer dan alleen louter een evenwicht bestaat tussen *Gemeinschaft* en *Gesellschaft* [9], maar een symbiose - niet door nostalgisch lafhartig terug te vluchten in *miensskip* en nabuurschap, maar zowel *Wahl* (persoonlijke voorkeur) als *Verwantschaft* (familie[relatie] en daarmee verbonden traditionele moraal) [10] met nieuwe betekenissen te laden door de tweede transgenerationeel te verlengen/-diepen en interfamiliaal te verbreden en de eerste behalve persoonlijk-individueel vooral ook collectief-maatschappelijk - dus *gesellschaftlich* - verrijken en te vernieuwen en daarvan uitdrukkelijk publiek kond te doen, zodat een en ander onderdeel van vruchtbare maatschappelijke gedachtenuitwisseling kan worden.

>Als tegenspel tegen centralisme en globalisme:

eerherstel van de autarkie binnen een nieuwe economische en ruimtelijke wereldorde

Om te voorkomen dat een democratische planeconomie van onderop in de praktijk op een dode letter uitdraait is het zaak dat de autarkie in ere hersteld wordt. Als politiek-economisch deelprincipe, een onmisbaar tegenwicht tegen vaak even bedenkelijke als schijnbaar onuitroeibare centraliserings- en globaliseringstendensen. En ook en niet in het minst om heel pragmatische redenen, en wel om zo niet geheel afhankelijk te worden van hedendaagse grootschalige, vaak op de meest onverwachte momenten heel kwetsbaar gebleken netwerken. Alsook als mentale categorie, als eerbetoon aan de staat van zijn van de heremiet, natuurlijk niet in de eerste plaats geografische zin, maar in figuurlijke, en niet als een op en in zichzelf staande figuur, maar steeds in relatie met niet alleen de eigen soort, maar de héle natuur. Mogelijk als periodiek ritueel met materiële onthouding gecombineerd met juist de nodige hulp aan mens  n natuur. Hulp aan alle levensvormen die op de rode lijst staan en daar binnenkort op terecht dreigen te komen...

NOTEN

[1]

Jan Dirk Dorrepaal en Steven van Schuppen, *Ga uit van krimpscenario's* In: *NRC* van 17 juni 2004; zie link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2004/06/17/ga-uit-van-krimpscenario's-7690529-a1167320>

[2]

Over de totale onderwerping van de natuur aan de mens in moderne tijden en wat daar tegen te doen zie met name het laatste boek van filosoof en historicus Philipp Blom, *De onderwerping - Een geschiedenis van de verhouding van de mens tot de natuur* Amsterdam (Bezig Bij) 2023

[3]

Zie in dit verband het meeslepende interview met Monbiot bij het VPRO-tv-programma *Wintergasten* van december 2023, en wel met name de passage vanaf minuut 58.00; zie link: https://npo.nl/start/serie/vpro-wintergasten/seizoen-4/vpro-wintergasten_5/afspelen

[4]

David Graeber en David Wengrow, *The dawn of Everything A New History of Humanity* Londen [Penguin] 2021, blz. 231

[5]

Die tijdelijkheid van het uitstel van de ondergang van het kapitalisme kan verklaard worden uit de daling van de winstvoet op de lange termijn, een verschijnsel dat al in de 19^e eeuw werd geconstateerd door klassieke economen als Smith en Ricardo en waarvoor Marx het **derde deel** van *Das Kapital* zijn theorie van de Tendentiële Daling van de Winstvoet ontwikkelde. Sinds Marx' dood is die theorie vaak fel bestreden, maar hij duikt steeds weer opnieuw hardnekkig de kop op, verwoord door economen die benadrukken dat benadering van Marx als systemanalyse nog steeds relevant is, in de tweede helft van de 20^e eeuw in bijvoorbeeld in het werk van de Belgische econoom Ernest Mandel, *Het laatkapitalisme Proeve van een marxistische verklaring* Amsterdam [Van Gennep] 1976, Hstuk 17, blz. 432 e.v. (zie link: <https://www.marxists.org/nederlands/mandel/1972/lk/17.htm>) en heden ten dage in het werk van economen als de Amerikaan Robert Brenner en de Brit Michael Roberts (samen met Guglielmo Carchedi [ed.] : *World in crisis – A Global Analysis of Marx's Law of Profitability* Chicago [Haymarket Books] 2018 , zie link: <http://digamoo.free.fr/robcarchedi.pdf>)

[6]

Zie over de huidige demografische krimp in Europa onder meer:

=Clara van de Wiel, *Snelle bevolkingsgroei? Grote delen van Europa krimpen juist* In: NRC van 19 januari 2024; zie link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/01/19/snelle-bevolkingsgroei-grote-delen-van-europa-krimpen-juist-a4187525#/krant/2024/01/20/#108>

=en toegespitst op Frankrijk dat tijdens het bewind van De Gaulle met diens actieve bevolkingspolitiek zijn demografische krimptrauma sinds de 19^e eeuw eindelijk dacht te hebben overwonnen, tijdens het presidentschap van Hollande demografisch wegzakte en nu onder Macron wanhopige pogingen doet de Gaullistische demografische renaissance te doen herleven: Floor Bouma, *Macron wil meer Franse baby's. 'De vanzelfsprekendheid van het krijgen van kinderen wankelt'* In NRC van 29 januari 2024; zie link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/01/29/macron-wil-meer-franse-babys-de-vanzelfsprekendheid-van-het-krijgen-van-kinderen-wankelt-a4188491>

[7]

Oorlog als strategie om de ondergang van het kapitalisme uit te stellen sprake van een deels onbewust, objectief effect van het instellen van een oorlogseconomie, deels van een geheime politiek economische agenda waarvan zelfs de baas van de USA Eisenhower op het hoogtepunt van de Koude Oorlog zich kritisch van bewust werd. Niet voor niets bezigde bij zijn afscheid als president in 1961 de term militair industrieel complex in navolging van de socioloog Wright Mills die deze term vijf jaar eerder gelanceerd had.

In de ogen van Keynesiaanse economen is oorlog als een van de strategieën om aan de daling van de winstvoet te ontkomen natuurlijk verwerpelijk doemdenken van desperate marxisten. Keynesianen vestigen nog immer op hun hoop stimulering van de effectieve vraag. Maar de kapitalistische economie wordt nu eenmaal niet voortgedreven door de effectieve vraag maar door de accumulatie van het kapitaal. Vormde het Keynesiaanse sociaal-economische wonder in de 20^e eeuw historisch gezien op de lange termijn per saldo eigenlijk niet meer een uitzonderlijk intermezzo dat alleen soelaas bood in de jaren 1945-1970 toen de wereld tijdens en na WO II als oorlogseconomie wederopgebouwd moest worden? Dat vraagt de Britse marxistische econoom Michael Roberts zich in dit verband enigszins plagerig maar wel zeer terecht af zie in diens: *Uit de lockdown en terug in de lange depressie* In: *Grenzeloos* [13 juli 2021; zie link: <https://www.grenzeloos.org/content/uit-de-lockdown-en-terug-de-lange-depressie>

[8]

Wüstungen zijn nederzettingen en andere in cultuur gebrachte gebieden die in de loop der tijd door de nood der omstandigheden moesten worden opgegeven of waarvan functie ingrijpend moest worden veranderd. Het is een begrip dat in de Duitse geschiedschrijving is ontwikkeld naar aanleiding van het verlaten van nederzettingen en cultuurlandschappen in de late middeleeuwen en de vroeg moderne tijd. De nood der omstandigheden werd toentertijd niet in de laatste plaats veroorzaakt door de economische gevolgen van seculaire klimaatfluctuaties in de vorm van zogeheten kleine ijstijden in combinatie met politiek-militaire conflicten, uiteindelijk uitmondend in bijvoorbeeld de godsdienstoorlogen van de 16^e

eeuw en daarna in de zo rampzalige Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Tempo en ritme van de toen nog hoofdzakelijk agrarisch bepaalde economische conjunctuur werd in die dagen sterk beïnvloed door klimatologische veranderingen. Dat veranderde vanaf het eind van de 18^e eeuw met de industriële revolutie toen het relatief trage seculaire agrarische conjunctuurritme vervangen werd door de driftige hartslag van het industriële kapitalisme, een kapitalisme dat in de daarop volgende twee eeuwen een steeds verdergaande technische beheersing van de krachten der natuur mogelijk maakte, waardoor het verraderlijke idee kon postvatten dat economie en maatschappij zich geheel onafhankelijk van de natuur zouden kunnen ontwikkelen. Als historisch verschijnsel zijn *Wüstungen* natuurlijk niet beperkt gebleven tot Duitsland. Ook in Nederland zijn er in de middeleeuwen en de vroeg moderne periode heel wat *Wüstungen* naspeurbaar, zo blijkt ook uit onderzoek van de historisch geograaf Hans Renes, maar ze passen maar lastig in ons nationale - met name waterstaatkundige - triomfalisme dat vanaf de 19^e eeuw meer en meer gestalte kreeg. Mede daardoor speelt het besef van zich terugtrekken en het opgeven nauwelijks een rol in ons collectieve nationale bewustzijn. Veel *Wüstungen* houden in onze de Lage Landen met hun bodemdaling, georganiseerde ontwatering en dijkenbouw onvermijdelijk verband met de luimen van het water. Daartegen werden een compleet repertoire van wendbare strategieën en-tactieken in stelling gebracht van doorgaans tamelijk geslaagde operaties in de vorm van inlagen, overlaten en bergboezems tot en met diverse calamiteuze varianten daarop - denk bij dat laatste bijvoorbeeld aan de vele verdrongen dorpen en landen in de zuidwestelijke delta.

Naar het robuust klinkende begrip *Wüstungen* is veel onderzoek gedaan door de Duitse agrarisch historicus Wilhelm Abel, zie o.m. diens *Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters* Stuttgart [Fischer] 1955(2). Nederlandse *Wüstungen* werden onderzocht door o.m. de Nederlandse historisch geograaf Johannes (Hans) Renes in diens *Wüstungsprozesse in den Niederlanden zwischen 1000 und 1800* In: Klaus Fehn e.a.. *Siedlungsforschung – Archäologie, Geschichte, Geographie* Band 12 Bonn [Verlag für Siedlungsforschung] 1994, blz. 201-233. link:

<https://www.kulturlandschaft.org/publikationen/siedlungsforschung/sf12-1994.pdf> Het gebruik van het begrip *Wüstungen* als ontwerp- een onwikkelstrategie in de hedendaagse ruimtelijke ordening werd geïntroduceerd door Steven van Schuppen, *Naar een heroïek van de terugtocht* In: *De Nederlandse Boekengids* 2019/2

[9]

Gemeinschaft en *Gesellschaft* (*gemeenschap* en *maatschappij*) is een dichotomische begrippenpaar van de Duitse socioloog Tönnies. Daarbij is de *Gemeinschaft* een samenleving met sterke affectieve bindingen en saamhorigheid, terwijl in de modernere *Gesellschaft* er sterke economische bindingen zijn met onderlinge concurrentie. Tönnies beschreef deze richtingsbegrippen in zijn in 1887 verschenen *Gemeinschaft und Gesellschaft*. De -eveneens Duitse Socioloog Weber nam het begrippenpaar over en werkte dit verder uit in een theorie over de overgang van een traditionele naar een moderne samenleving.

[10]

Het hier dichotomisch gehanteerde begrippenpaar *Wahl* en *Verwandtschaft* is ontleend aan Goethes roman *Die Wahlverwandtschaften* ('affiniteiten').